

* * * **MONUMENTE ISTORICE ȘI IZVOARE CREȘTINE. MĂRTURII DE STRĂVECHE EXISTENȚĂ ȘI DE CONTINUITATE A ROMÂNILOR PE TERITORIUL DUNĂRII DE JOS ȘI AL DOBROGEI**, preș. comit. de îndr. și red. arhiepiscop dr. ANTIM NICA, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați, 1987, 349 p.

Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos se dovedește cu preocupări mai statornice decât alte înalte foruri ecleziastice românești de același rang în elaborarea lucrărilor de evocare a vieții religioase din spațiul carpato-dunărean în evoluția sa istorică multimilenară, editând în numai un deceniu nu mai puțin de trei consistente volume. După *De la Dunăre la Mare — Mărturii istorice și monumente de artă creștină* (1977, reeditare în 1979) și *Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos în trecut și astăzi* (1981), semnalăm apariția recentă a volumului care face obiectul prezentei note, prin grija unui comitet de îndrumare și redacție prezidat de arhiepiscopul dr. Antim Nica și având ca membrii pe episcopul-vicearh Lucian Tomitanul, arhimandritul Ieronim Motoc și pe preoții Eugen Drăgoi, Neculai Grosu și Igor Jechiu.

În *Cuvântul înainte* — semnat de președintele comitetului editorial —, unde se fac câteva considerații privitoare la scopul și conținutul cărții, se relevă că „ideea principală ce străbate întreaga lucrare [...] este strins legată de precizarea cadrului specific român și creștin, în care s-a realizat etnogeneza strămoșilor noștri” (p. 5). Ca o justificare a necesității întocmirii volumului, se înscrie aprecierea potrivit căreia, „organic atașată de destinele poporului, Biserica noastră a reușit să aducă o contribuție de seamă pentru conservarea conștiinței naționale și pentru ridicarea nivelului cultural al fiilor ei duhovnicești de pe aceste locuri” (p. 6). În concepția arhiepiscopului Antim Nica, materialele reunite în volum, ca și altele similare, ar putea servi drept punct de plecare pentru elaborarea unei sinteze asupra istoriei Bisericii Ortodoxe Române la Dunărea de Jos, monografie a cărei utilitate nu mai este cazul să fie subliniată.

Volumul conține șapte studii referitoare la viața bisericească și la lăcașele de cult, care, prin tematica lor, acoperă o largă perioadă istorică, cuprinsă între secolul al III-lea și sfârșitul secolului trecut.

Șirul lor este deschis de acela datorat lui Adrian Rădulescu, intitulat „Bazilici și monumente creștine în contextul etnogenezei românești din sec. II-VII în Dobrogea” (p. 7—77), unde se realizează un repertoriu ce se vrea exhaustiv al vestigiilor creștine din teritoriul dintre Dunăre și Mare, pe baza cărora se fac consistente considerații concluzive. În demersul său autorul pornește de la premisa că „este de neconceput vreo considerație istorică legată de românii de la Carpați și de pe ambele maluri ale Dunării până la Marea-fără înțelegerea fondului sufletesc creștin care se naște odată cu începutul simbiozei daco-romane” (p. 9). Rolul Scythiei Mijlocii sau Moesiei Inferior în receptarea creștinismului și în iradierea sa spre ținuturile dacilor liberi de la nordul Dunării este apreciat ca de o excepțională importanță, după cum și alte influențe etnice, spirituale și culturale au avut tot de acolo punctul de demarare spre nord-vest și vest.

Potrivit informațiilor disponibile în acest moment, pe teritoriul Dobrogei românești au fost semnalate 35 de bazilici,

răspândite în 14 localități. La toate aceste monumente se face o succintă descriere, însoțită în majoritatea cazurilor de un plan coresponsuzător. Între bazilici se numără și aceea de la Niculișel, în a cărei criptă erau adăpostite osemintele a șase martiri, presupuși a fi căzut victimă persecuțiilor dezlanțuite de vizigoți în 369—372. În continuare sînt prezentate materialele epigrafice grecești și romane — în original și în traducere — ce aduc mărturie asupra răspîndirii creștinismului, fiind reunite un număr de 41 de astfel de inscripții din piatră, toate însoțite de desene sau fotografii. La acestea se adaugă un numeros fond de monumente sculptate și arhitecturale anepigrafice, constînd mai cu seamă din fragmente de capiteluri, pe care s-au sculptat motive cruciforme sau alte simboluri creștine. Cele mai multe monumente de acest tip provin de la Tomis, altele fiind recuperate la Callatis, Tropaeum Traiani etc. O ultimă categorie de piese evocate sînt cele cu caracter liturgic, de uz curent sau de podoabă, prevăzute cu inscripții sau numai cu simboluri creștine. Chiar dacă majoritatea pieselor enunțate au fost deja publicate și discutate în amănunțime în literatura de specialitate (cf. deosebi lucrările lui Ion Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Vatican, 1977; idem, *Arta creștină în România*, I, București, 1979), prezentarea lor sistematică este binevenită, contribuind la creionarea unei imagini mai cuprinzătoare a tezaurului de vestigii creștine din Scythia Minor.

Al doilea studiu inserat în volum, care constituie prin problematica tratată o continuare firească a celui dintîi, aparține lui Ion Barnea: „Monumente creștine și viața bisericească în secolele VII—XIV” (p. 79—124). Lucrarea a fost structurată în trei capitole, coresponsuzătoare perioadelor delimitate de evenimentele de însemnătate primordială pentru sud-estul Europei: I, 602—971; II, 971—1185; III, 1186—1417. Autorul face o amplă prezentare a cadrului politic în care a avut loc evoluția comunităților umane din regiunile mărginite de Dunăre și Mare. Prilejul este folosit pentru precizarea poziției față de anumite chestiuni controversate, în legătură cu care în literatura de specialitate românească și străină s-au avansat în ultimii ani opinii din cele mai diverse. Pentru Ion Barnea a doua etapă a procesului de etnogeneza românească, cea „de desăvîrșire a formării poporului român și a limbii sale”, ar fi avut loc în secolele VII—IX. În perioada anterioară constituirii formațiunilor prestatate se propune utilizarea denumirii de *străvomani* pentru populația neolatină de la Dunărea Inferioară, desemnată în izvoarele externe sub numele de *slabi* sau *blaci*.

Răspîndirea slavei vechi la români și adoptarea ei în Biserica s-ar fi petrecut în secolele IX—X, cu urmare a extinderii stăpînirii politice a primului țarat bulgar asupra unor teritorii românești, precum și a contactelor permanente dintre români și slavo-bulgari. Autorul evită un verdict ferm în cazul atribuirii etnice a momintelor birituale din Dobrogea de la sfîrșitul mileniului I, punîndu-și întrebarea dacă ritualul incinerării a putut fi practicat de comunitățile autohtone romanizate și creștinate, în condițiile în care în lumea mediteraneană se generalizase *ab initio* înhumarea, Minucius Felix relevînd încă în ultima parte a secolului al II-lea condamnarea de către creștini a rugurilor și a incinerării. Poziția dubitativă asupra acestor aspecte cu adevărat spinoase ni se pare mai adecvată în actualul stadiu al cercetărilor decât adoptarea unor verdicte tranșante, de felul aceluia care supralicitează enunțurile axiomatiche în locul examinărilor riguroase și lipsite de prejudecăți. Fără limpezirea deplină a trăsăturilor ritului funeral adoptat de populația romanizată, la care este așteptată contribuția responsabilă a tuturor specialiștilor, cîmpul supozițiilor și al interpretărilor tendențioase ale adversarilor continuității daco-romane în stînga Dunării Inferioare nu va putea fi îngustat.

În ceea ce privește valorile de apărare care brăzdecă transversal Dobrogea, I. Barnea menține datarea valului mare de pămînt în vremea domniei lui Ioan I Tzimiskes, iar a valului de piatră probabil în timpul stăpînirii lui Vasile II Bulgarocetoul, ambele fiind destinate să zădărnicească invaziile pecenege (p. 92). După cum se știe, aceste puncte de vedere se află în contradicție cu acelea exprimate de Petre Diaconu (*Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Topographen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 317—335), care consideră că valul de piatră a fost ridicat

de bulgari la sfârșitul secolului al X-lea. Un spațiu mare se acordă descrierii și interpretării monumentelor rupestre de la Basarabi (Murfațlar), de unde provin șase bisericiuțe și mai multe încăperi, galerii și morminte — descrierea lor fiind preluată aproape identic din I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 192 și urm., ca și lăcașelor de cult de la Garvân-Dinogetia și Niculițel — „Cetățuia”. Din perioada cuprinsă între formarea statului Asăneștilor și cucerirea otomană este cunoscută până în prezent numai o singură biserică — cea de la Niculițel, cu hramul Sfântului Atanasie —, precum și numeroase obiecte de cult, dintre care un loc important ocupă cruciulițele duble relieviar.

Un studiu de un real interes publică Emilian Popescu: „Știri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis” (p. 125—147), în care se valorifică un text grecesc publicat recent de bizantinologul francez Jean Darrouzès, de unde rezultă existența efemeră la sfârșitul secolului al XI-lea a unei reședințe episcopale la Axiopolis, renumit centru getic și romano-bizantin de pe Dunăre, situat la numai 3 km sud de Cernavodă. Textul respectiv este un așa-zis *Tratat de transferuri*, în fapt un registru al Patriarhiei constantinopolitane, ce consemna transferurile marilor ierarhi. Meritul de a fi semnalat primul valoare a acestui izvor pentru istoria ecleziastică a Dobrogei revine reputatului bizantinolog Petre Ș. Năsturel, profesor la Universitatea Sorbona, care a promis un studiu mai amplu, unde să valorifice în amănunțime interesantul text grecesc (cf. *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares. Considérations et faits nouveaux*, în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești*, S.N., XI (XV), Freiburg i.Br., 1984, p. 233—234 și 263). Mai prompt în această privință s-a dovedit însă Emilian Popescu, potrivit căruia mutarea episcopului de la Axiopolis la Abydos, în Asia Mică, — ceea ce însemna desființarea diocezei, — ar fi fost cauzată de perturbațiile produse de invazia cumană din 1095. Această opinie diferă de aceea a lui P. Năsturel (*Ibidem*, p. 234), care în mod „provizoriu” considera că mutarea s-a datorat luptelor purtate în 1087—1090 de Alexios I Comnenos cu pecenegii.

În mod adiacent Emilian Popescu evocă problema adoptării slavonci ca limbă de cult în spațiul românesc, declarându-se partizan al ideii că introducerea ei este mult ulterioară secolelor IX—X, părec contravenind cu aceea impusă în literatură de specialitate mai veche. În favoarea aserțiunii amintite se citează preponderanța în regiunile românești a manuscriselor muzicale grecești în secolele XV—XVI, față de aceea slave (p. 139). În ceea ce privește aprecierea concludivă că în thema Paristrion „limba slavonă nu fusese încă introdusă aici în cult” (p. 141), aceasta este în anumit dezacord cu o formulare anterioară mai nuanțată, potrivit căreia, în ținutul amintit, „limba principală (subl.n.) de cult era greacă” (p. 139), pe care o considerăm mai adecvată, măcar și prin prisma inscripțiilor chirilice și glagolice din complexul monahal de la Basarabi (Murfațlar) (cf. G. Mihăilă, *Inscripții slave vechi de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 1964, 1), ce reflectă faptul că slavona dobândise anumite poziții în cult în Paristrion, disputându-și supremația cu greaca, revitalizată după cuceririle lui Ioan I Tzimiskes și Vasile II Bulgaroctonul.

Pe linia statornicilor preocupări de clasificare a diferitelor probleme ale trecutului medieval și modern al Dobrogei se înscrie studiul lui Tudor Mateescu „Biserica Ortodoxă Română din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane (1417—1877)” (p. 149—187). Mai sărac pentru primele două secole luate în discuție, materialul informativ capătă consistență pentru perioada următoare. După cucerirea otomană, populația ortodoxă din Dobrogea depindea confesional de Mitropolia Dirstorului (Sîlistrei), care după mijlocul secolului al XVI-lea, cînd s-a întemeiat Mitropolia Proilaviei (Brăilei), îi cedază acesteia jurisdicția canonică pentru zona nordică a provinciei. Dacă o vreme slujbele din bisericuțele locale — făcute probabil în grecește — se țineau pentru toți enoriașii ortodocși, indiferent de naționalitate, cu timpul se produc diferențieri în cadrul acestor lăcașe, care sînt împărțite de diversele comunități etnice, serviciul divin săvîrșindu-se în românește sau bulgărește. Articolul este însoțit de un interesant material iconografic, care ne oferă o imagine sugestivă asupra înfățișării exterioare a lăcașelor de cult românești din Dobrogea,

Lărgindu-și considerabil sfera preocupărilor față de acelea care l-au consacrat, Paul Păltănea semnează în volumul studiului intitulat „Vechi locașuri de cult și viața bisericească în sudul Moldovei pînă în anul 1864” (p. 189—255), unde investigația coboară pînă în secolul al III-lea, de cînd datează cele mai vechi urme creștine de pe teritoriul Moldovei Meridionale. Date mai certe pentru organizarea vieții bisericești și pentru edificarea de cult din partea sudică a Moldovei apar de-abia după întemeierea statului feudal de sine stătător. Autorul se dovedește pe deplin familiarizat cu documentele medievale din epoca modernă — elocvente în acest sens fiind și recentele sale studii privind toponimia ținutului gălățean din *Limba română*, XXXIII, 1984; XXXVI, 1987 —, din care a selectat informații pline de interes privind răspîndirea bisericilor, etapele lor de construcție și refacere, poziția socială a preoșimii etc., preocupîndu-se să coroboreze datele diplomatice cu cele furnizate de cronică, însemnări de călătorie, recensăminte și alte categorii de izvoare.

În studiul „Aspecte ale vieții bisericești din Episcopia Dunării de Jos în anii 1864—1886” (p. 257—303), pr. Eugen Drăgoi se ocupă de prima perioadă de existență a Episcopiei Dunării de Jos, întemeiată în anul 1864 prin decizia lui Al. I. Cuza. Noua episcopie își extindea autoritatea canonică în județele Covurlii, Brăila, Ismail și Bolgrad, apariția sa fiind o consecință a războiului Crimeei, soldat cu pacea de la Paris, care readucea Moldovci o parte din teritoriile răpite în 1812, precum și a Unirii Principatelor. În fruntea noului organism ecleziastic a fost numit ca episcop Melchisedec Ștefănescu, a cărui păstorie în eparhia amintită s-a bucurat pînă în prezent de mai puțină atenție din partea exegeților. Pînă în anul 1879, cînd a fost mutat ca titular al Episcopiei de Roman, Melchisedec s-a preocupat, între altele, de ridicarea a numeroase biserici. Demersul lui Eugen Drăgoi se oprește la 1886, cînd, ca urmare a instaurării administrației statului român în Dobrogea și a reluării celor trei județe basarabene de către Rusia, s-a operat o nouă modificare în prerogativele Episcopiei.

Dacă E. Drăgoi a insistat asupra realizărilor pastorale și de gospodărire ecleziastică ale episcopului Melchisedec — și numai asupra aceloră din vremea păstoririi în Episcopia Dunării de Jos —, studiul lui Al. Zub „Contribuția episcopului cărturar Melchisedec Ștefănescu la procesul renașterii naționale” (p. 305—320) relevă alte fațete ale acestei personalități complexe. Ca și alți intelectuali ai generației sale, Melchisedec s-a implicat atît în viața politică, cit și în domeniul istoriografic, preocupările din sfera istoriei fiind un mijloc „de a conștientiza poporul pe linia drepturilor sale la o viață liberă și demnă” (p. 310). Sfercele intelectuale largi pe care le-a îmbrățișat n-au însemnat nici la Melchisedec și nici la alți istorici contemporani cu el alunecarea pe panta subiectivismelor și a naționalismului pătimăg. Dimpotrivă, scrierile sale din domeniul istoriei reflectă nu numai erudiția, ci și responsabilitate. Ca om al Bisericii, înaltul ierarh a considerat întotdeauna că instituția pe care o servea trebuie să se dovedească permanent receptivă față de interesele majore ale țării, activitatea sa fiind o punere în practică a acestui precept.

Toate studiile sînt însoțite de rezumate în limbi străine, grupate la sfârșitul volumului, unde se mai află o listă a abrevierilor, un glosar și un indice, acestea din urmă fiind întocmite de pr. Eugen Drăgoi.

Abordînd aspecte pe nedrept neglijate în ultimele decenii, volumul aduce importante mărturii pentru viața spirituală la Dunărea de Jos, domeniu fără de care problemele legate de continuitatea și de evoluția istorică a poporului român nu vor putea fi pe deplin clarificate și înțelese.

VICTOR SPINEI